TIL IMPERIUM

ómverskari og amerikanskari ríkismenning?

Rhodos) at sannføra rómverjar um, at Makedonia ætlaði at fáa í lag samgongu við Sýria. Nú var vandi á ferð.

Sostatt noyddust rómverjar, summir við ringum tannabiti, at leggja sína inngrónu isolationismu aftur um bak. Í bardaga í Thessalia 197 f.Kr. vunnu rómverjar á Makedonia. Men Rómaborg gjørdi nú somu royndir sum mangt annað stórveldi: Vart tú fyrst farin at royna at seta skikk á heimin, var torført at taka seg aftur. Eftir sigurin á Filipi V kom uppgerðin við Antiochos III í Sýria við Magnesia 190 f.Kr og endiliga, við Pydna 168 f.Kr., sigurin á Perseusi av Makedonia.

Soleiðis endaði fjórða umfarið í rómverskari ríkismenning. Eftir annan bardagan móti Karthago hevði landið valt ekspansjón heldur enn isolationismu, víðkan og uppílegging heldur enn avbyrging. Tað var ikki longur eitt stórveldi, men eitt heimsveldi - tað einasta heimsveldið. Tess legiónir marsjeraðu í stórum pørtum av heiminum, og ríkið kundi tey komandi árini í friði og náðum leggja undir seg (at kalla) allan heimin.

Truman-doktrinin

Líkasum Rómaborg 201 f.Kr. stóð USA í 1945 á einum avgerandi vegamóti. Landið átti sín stóra lut í, at Tey Sameindu vunnu kríggið, og tað hevði tað fram um øll onnur stórveldir, at tað var búskaparliga og hernaðarliga sterkt, og als ikki útpínt av bardaganum.

Eins og rómverjar í 201 valdu amerikanarar í hesi støðu at fara undir at seta skikk upp á heimin. Við hesi avgerð fóru teir endaliga burtur frá tí isolationismu, sum hevði verið teirra stevna frá 1823, og sum Warren G. Harding forseti - eftir tað stutta frávikið hjá Woodrow Wilson undir Fyrra Heimsbardaga - var vendur aftur til.

Stalin og Filip V av Makedonia vóru tveir heilt ymiskir menn, og aftur ímóti Makedonia 201 f.Kr. var Sovjetsamveldið í 1945 eitt heimsveldi. Kortini bleiv mynstrið í tilgongdini tað sama.

USSR hevði á fundum í Teheran, Jalta og Potsdam vunnið sær Eystureuropa sum áhugaøki. Árini 1945-48 vórðu londini í hesum umráði við lirkan, lumpan og harðskapi gjørd um til "fólkademokrati". Hóast klovningur í 1948 kom í tann kommunistiska heimin, sýntist USSR at gerast ein vaksandi hóttan. Sovjetsamveldið staðfesti sítt vald við at berja niður uppreistrar í DDR í 1953, í Ungarn í 1956 og í Kekkoslovakia í 1968.

Sostatt fór USA, eins og Rómaborg í 201 f.Kr., undir móttiltøk. Í 1947 varð Marshallhjálpin sett í verk, og í 1949 varð NATO sett á stovn. Tann nýggi politikkurin var kunngjørdur í Truman-doktrinini 1947 og savnaður undir hugtakinum containment (avbyrging): við at styrkja vestanveldini búskaparliga og hernaðarliga skuldi byrgjast upp fyri víðkan eystanífrá. Eftir fáum árum hevði USA, við nýggjum samgongum sum SEATO og CENTO, limað ein stóran part av heiminum inn í sína byrging.

USA einasta heimsveldi

Av teimum mongu mununum millum støðuna í heiminum í 2. øld f.Kr. og í seinnu helvt av 20. øld e.Kr. er serliga ein verdur at festa seg við. Rómverjar kundu berja niður Makedonia og Sýria í ekkaleysari vitan um, at einki av hesum londum kundi raka teirra hjarta, Rómaborg í Italia. Men so skjótt USSR hevði kjarnorkuvápn, varð USA hótt heima - fyri fyrstu ferð síðan 1814, tá bretskir hermenn brendu stjórnarbygningar í Washington. Høvini megnaðu ikki longur at verja ta amerikonsku oynna. Hetta hevði við sær, at tað ongantíð kom til bardaga beinleiðis millum stórveldini, tað potentielt heita kríggið varð verandi kalt. Hernaðarliga valdaði terrorjavnvágin.

Av hesi grund bleiv tann veruligi bardagin fluttur av tí hernaðarliga yvir á tað búskaparliga, mentunarliga og samfelagsliga hermótið. Og her gjørdist USA, sum framvegis - hóast tey mongu lýti og ta skerjing av demokratinum, sum ein óskerd kapitalisma altíð hevur við sær - var eitt slag av fólkaræði, sigurharri.

Sovjetsamveldið sjálvdoyði, búskaparliga lagt aftur um bak, samfelagsliga stívnað og við eini skipan, sum ikki var bygd á fólksligan stuðul og tí hvíldi á leirfótum. Tað var hetta, sum Mikhail Gorbatsjov ikki skilti. Tá nýskipanirnar vórðu settar í verk, datt ríkið sundur av teirri einfaldu grund, at fólkið ikki vildi hava eina kommunistiska skipan, og at tjóðirnar vildu seta á stovn síni egnu ríkir.

Eftir álopið á World Trade Center fór USA undir at umhugsa kjarnorkukríggj móti m.a. Iran, Sýra, Norðurkorea, Russlandi og Kina

Í 1991, eftir at USSR var syndrað, var USA tí í somu støðu sum Rómaborg eftir sigurin á Makedonia 190 f.Kr. Tað var einasta land á klótuni, sum kundi rópast eitt heimsveldi.

Karthago týnt

Vit kveita nú eina ferð enn aftur í fornøldina. Eftir sigurin á tí makedonska konginum Perseusi við Pydna 168 f.Kr. vóru rómverjar einaráðandi í heiminum. Men lívið er soleiðis skikkað, at tað er ógjørligt at seta á stovn eina skipan, sum allastaðni og allar ævir beinir fyri óskili. Rómverjar sannaðu ferð eftir ferð, at hóast allar teirra legiónir vóru framvegis forherðingar eftir, óregerligir smákongar, óflættiligir býir.

Og hetta, vreiði og illsinni yvir av samfelagsins entropi, er tað fimta umfarið í rómverskari ríkismenning. Tann alvaldi verður ótolin, smásintur, hugmóðigur og at enda høpisleyst eirindaleysur. Rómverjar vístu henda atburð móti serliga trimum ríkjum. Tá ið ófriður tók seg upp í Grikkalandi, eftir at Makedonia var fallið, lótu teir Korinth leggja í oyði og gjørdu íbúgvarnar til trælir. Eina viðferð av sama slag fekk borgin Numantia í Spania 133 f.Kr.

Ta ringastu lagnuna fekk Karthago. Miðskeiðis í 2. øld f.Kr. var landið komið fyri seg aftur handilsliga, men tað var á ongan hátt nøkur hóttan fyri rómverjar. Men øvundsjúka og smásinnu fingu teir at hyggja við rongum eygum suður um hav. Gamli Cato helt á at júka sítt niðurlag: *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam* (Annars haldi eg, Karthago eigur at verða týnt).

Frá tjóðveldi til imperium

Ár 146 f.Kr. fingu rómverjar eina undanførslu til at hótta við bardaga móti Karthago. Ríkið í Afrika royndi at eftirlíka teirra krøvum, men til endans blivu tey so hørð, at karthagar ikki høvdu annað val enn at verja seg. Stríðið, sum nú brast á - Triðja Puniska Kríggj (149-146 f.Kr.) - minnir mest um bardagan um Stalingrad. Karthagar vardu sín bý hús úr húsi, til teirra seinastu stríðsmenn umkomust í flammunum frá Asklepios-templinum. Teir íbúgvar, ið eftir livdu, vórðu seldir á trælamarknaði, og býurin varð javnaður við jørðina. Her skuldi ongantíð aftur fólk búgva.

Kríggini móti Korinth, Numantia og Karthago geva okkum eina mynd av teirri hálku, eitt heimsveldi kann glíða í. Hann, sum hevur almakt, missir ofta hógv og tamarhald. Valdið elur hugmóð, annara landa máttloysi elvir til einagongu. Gamlir lagsbrøður eru nú tegnar, sum helst eiga at akta. Í valdsins tómrúmi sprettur ótti fyri eins egnu almakt og vónloysi um, at eisini fyri hesi almakt er mark sett. Heimsveldið verður, sum Bender tekur til, til ein neurotiskan risa.

Alvaldið fær tí ofta eisini innanríkispolitiskar avleiðingar. Tað vald, sum ger um seg úteftir, kann eisini venda sær inneftir og umbroyta ta innaru skipanina. Í Rómaborg tók henda tilgongd eina slaka øld. Eftir einaræðið hjá Sulla (82-79 f.Kr.), tey bæði triumviratini og einaræðið hjá Cæsari var tað rómverska ríkið frá 27 f.Kr., tá Augustus fekk

Framhald á næstu síðu

Kina er (saman við India) tað land í heiminum, hvørs árliga oljunýtsla veksur skjótast. Men landsins oljutilfeingi er eins og tað hjá USA sera avmarkað. Hesi og onnur viðurskiftir kunnu hava við sær eina komandi uppgerð millum USA og Kina. Á myndini stórbýurin Shenzhen, avmyndaður úr erva

Framhald av síðu 33

valdið, eitt keisarariki. Republikkin var niðurløgd med alla.

Tann neurotiski risin

Hyggja vit aftur at nútíðini, so kunnu vit leggja fyri við at staðfesta, at kríggini í Afghanistan og móti Irak í mongum lutum eru ólík bardøgunum ímóti t.d. Korinth og Karthago. Kríggini hjá rómverjum vóru oyðingartiltøk burturav. USA er eftir kríggið móti stýrinum hjá Saddam Hussein farið undir at royna at umskapa Irak til eitt fólkaræði. (Skal ein samanbera, eru tað heldur Vietnam-kríggið ella tað russiska kríggið í Tsjetsjnia, ein kemur at hugsa um).

Um vit hinvegin hyggja at gongdini sum heild síðan 1991, síggja vit ávísar líkleikar millum rómverska og amerikanska ríkismenning. Eg fari her at taka nakrar fáar tættir fram.

Í fyrsta lagi samstarvar heimsveldið ikki longur við onnur lond. Tað virkar í sjálvdrátti. Ein tanki aftan fyri ST, sum Roosevelt forseti legði so stóran dent á at fáa stovnað, var helst, at uttan sínámillum samarbeiði hevði heimurin onga framtíð. Í forsetaskeiðinum hjá George W. Bush hevur USA tikið seg burtur úr altjóða samstarvi á týðandi økjum, fyrst og fremst hvat umhvørvisvernd, vápnadubbing og krígsbrotsgerðum viðvíkir.

Í øðrum lagi virðir heimsveldið ikki galdandi moralskar reglur. Í USA er hetta m.a. kom til sjóndar á tann hátt, at landið tekur sær rætt til, burturi sum heima, at handtaka, fongsla og revsa fólk, uttan at farri av prógvi er fyri, at tey hava gjørt nakað revsivert. Eitt annað dømi um tað sama er torturur (píning) sum partur av tí atburði, sum verður vístur fangum.

Í triðja lagi hevur tann nýggja valdsstøðan við sær eina militarisering, sum so við og við etur burtur ein hvønn hug til semju ella frið. Sovjetsamveldisins fall í 1991 var ein søguligur møguleiki. Í staðin fyri at brúka hesi løgir til at slóða fyri friði í heiminum, valdi USA, heilt óneyðugt, at varðveita og sum frá leið styrkja sítt hervald og serstakligu sína kjarnorkuskipan. Eftir 11. sept. 2001 fór landið undir at hótta onnur lond við kríggi, eisini atomkríggi. Listin yvir tey lond, sum USA hevur sum álopsmál, fatar um o.u. 60 ríkir, teirra millum eisini Iran, Russland og Kina.

Tann nýggja Rómaborg

Í fjórða lagi hevur militariseringin av teirri sivilu tilgongdini við sær - líkasum í Rómaborg - at fólkaræðið verður umdefinerað. Forsetin, einstakir ráðharrar og loynitænastan kveistra tað valda tingið til viks og taka, ofta á loyndum grundarlagi, allar avgerðir, og serliga avgerðir, sum hava við kríggj at gera. Um hesa tilgongd sigur blaðmaðurin Robert D. Kaplan soleiðis:

Loynilig atferð er minni sjónsk og bíligari enn opin krígsavbjóðing ella tilbúgving...Minni og minni eigur at fara til demokratiska ráðførslu, tað veri seg við Kongressina ella ST.

Eitt talandi dømi um hesa broyting er hugburðurin í USA mótvegis Rómaborgar søgu. Um tað mundið samveldið var sett á stovn, var tað tann rómverska republikkin, sum var hálovað. Í dag taka mangir amerikanarar við stoltleika Augustusar keisararíki fram sum fyrimynd. Despotar sum Tiberius keisari hava trokað frælsishetjur sum Brutus av vegnum. Tað hendir seg enntá, at tann nýggi amerikanski retorikkurin fær ein at hugsa um yvirmenniskjaheimspekina hjá Nietzsche, valdsdyrkanina hjá Georges Sorel eller enntá virðisrelativismuna hjá t.d. Hitler. Charles Krauthammer, kolumnistur á *Washington Post,* tekur braneggjaður soleiðis til:

Amerika er ikki ein neyðar altjóða borgari. Tað er heimsins ráðandi makt, sterkari enn nakað veldi síðan Rómaborg. Sostatt hevur Amerika vald til at umskapa normar, broyta væntanir og skapa nýggjar veruleikar. Hvussu? Við uttan umbering og eirindaleyst at seta sín vilja ígjøgnum.

Hóast allan henda retorikkin hevur USA ikki enn somu sterku støðu í heiminum, sum Rómaborg hevði á Kristusar døgum. Lond sum Frakland, Bretland ella Kina kunnu t.d. als ikki samanlíknast við rómverskar landspartar.

Tey viðurskiftir, sum eru tikin fram her, eru somuleiðis meira rák ella ábendingar enn fullførdar tilgongdir, og ivaleyst er tað hetta, sum ger dystin millum tann imperiala George W. Bush og tann (kanska) meira demokratiska John F. Kerry avgerandi - og kanska lagnutungan.

Hvussu leingi varar valdsstøðan?

Spyrja vit nú til seinast, hvønn møguleika USA hevur at varðveita sína støðu sum heimsvald, kann peikast á m.a. tríggjar faktorar ella tættir. Eingin av hesum faktorum var til í fornøld. So hóast ein samanburður millum Rómaborg og USA tykist viðkomandi í teirri vídd, talan er um menniskjansligan atburð ella um valdsins ávirkan á mansins lyndi og medferð, so eru framtíðar líkindi hjá báðum ríkjum treytað av fyribrigdum, sum ikki kunnu samanlíknast.

Tann fyrsti tátturin er fyribrigdið yvirgangur. Talan tykist her at vera um eitt slag av loyniligum, vatnrøttum, postmodernaðum kríggi, sum lutvís sprettur úr rótloysi, lutvís úr tí vaksandi talinum av óloystum tvídráttum í heiminum, og lutvís úr tí legaliseraðu terrorismu, sum m.a. USA og Russland fremja dagliga. Hesin yvirgangur tykist hava tað eyðkenni, at hann alsamt broytir háttalag og skap. Í somu løtu yvirgangsbólkar fáa fatur á kjarnorkuvápnum, kann teirra virki fáa avleiðingar, sum ikki er spáandi um.

Tann næsti tátturin er búskapur. Heimsveldið USA er, við sína risastóru skuld, í eini potentielt hættisligari støðu. Einfalt sett upp tykist USA - við sínum stak ósunna búskapi - at grunda sína styrki á innflutning av fremmandum gjaldoyra, sum verður umroknað til dollarvirði.

Tilfeingið í heiminum

Hugsar ein sær, at dollarin verður avtikin sum heimsgjaldoyra og avrøktur av t.d. evruni, kann tann amerikanski búskapurin rapla - og taka heimsbúskapin við sær. Av somu orsøk er hugsandi, at dollarin verður verandi heimsgjaldoyra, og at USA sostatt varðveitir sína støðu. Vit standa her yvir av eini sjónhvørving, sum øll lond - fyri sína egnu skyld - velja at trúgva uppá.

Tann triði, og kanska mest áhugaverdi, tátturin er tilfeingið í heiminum, og fyrst og fremst oljan. Sambært Michael T. Klare (*Resource Wars. The New Landscape of Global Conflict,* Henry Holt and Company, New York 2001) eru heimsins olja og tiltaksolja einamest savnað í tí sonevnda strategiska tríkantinum: (1) Persiska Flógvanum, (2) Tí Kaspiska Brunninum og (3) Suðurkinahavinum.

Taka vit nú USA, so brúkti landið í 2000 19,5 milliónir tunnur av olju um dagin av tilsamans fyri allan heimin 77,1 milliónum tunnum um dagin. Men tiltaksoljan (reservaoljan) hjá USA var í 1999 30,5 milliardir tunnur av tilsamans í øllum heiminum 949,6 milliardum - t.e. bara 2,9%. Veruleikin er, at tiltaksoljan hjá USA kann vera uppi um 10-15 ár.

Uppgerð millum USA og Kina?

Hetta er tann harði veruleikin aftan fyri mangar av heimsins politisku og hernaðarligu kreppum. Við sínum politikki síðan 1945 hevur USA støðugt økt um sítt tamarhald á heimsins oljuøkjum. Tá ið USSR fór í søguna í 1991, kom USA eisini fram at Kaspiska Havi. Kríggini í Afghanistan og Irak kunnu eisini síggjast í hesum oljuljósi.

Kappingin um at ogna sær tamarhaldið á hesum tilfeingi, sum fer at harðna við tíðini, fer at standa millum USA, Europa, Kina, Japan og Russland.

Hyggur ein at tølum og nýtslu, sæst, at USA brúkar mest upp á seg av olju, men hevur sjálvt sera avmarkaða nøgd av henni. Við síni øgiligu fólkamongd og síni stóru menning er Kina (saman við India) tað landið, hvørs oljunýtsla í prosentum av heimsnýtsluni veksur skjótast (Í tíðarskeiðinum 1996-2020 er tann kinesiska oljunútslan mett at vaksa við 3,8% árliga, fyri Vestureuropa er sama talið 0,7% og fyri USA 1,2%). Men Kina hevur uppaftur minni av tiltaksolju enn USA - bara 2,3% av heimsins tiltaksolju.

Sostatt er ikki óhugsandi, at tann komandi stóra uppgerðin verður ímillum ta nýggju Rómaborg og Tað Himmalska Ríkið.

Peter Bender: Weltmacht Amerika. Das neue Rom. Klett-Cotta. Stuttgart 2003. ISBN 3-608-96002-3.